

WARSZAWA

MIASTO WIELU KULTUR

Przewodnik edukacyjny

WARSZAWA 2010

Wydawca

Stowarzyszenie na rzecz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego PRO HUMANUM
ul. Międzynarodowa 32/34a lok. 78
03-922 Warszawa

WWW.PROHUMANUM.ORG

ISBN 978-83-62313-00-6

Publikacja została wydana dzięki dofinansowaniu ze środków m. st. Warszawy dotacji Biura Edukacji M. ST. Warszawy, przekazanych na podstawie umowy nr BE/B/V/2/9/1/U-483/242/2009/NGO Biura Kultury M. St. Warszawy wydatkowanych na podstawie umowy nr KU/B/VII/1/1/128/10.



Redakcja merytoryczna: Beata Machul-Telus, Martyna Majewska

Redakcja językowa: Agnieszka Wołk-Łaniewska

Opracowanie graficzne: Kwiatek

Opracowanie graficzne prezentacji Power Point: Aleksandra Niedźwiedzka-Wardak

Zdjęcia Warszawy: Krzysztof Majewski

Copyright by PRO HUMANUM, Warszawa 2010

Wydanie I

Copyright to novel „Czarlie Godo” by Jacek Milewski, publishing rights by Wydawnictwo Zysk I S-ka

Druk

Miller Druk Sp. z o.o., ul. Jagiellońska 82, 03-301 Warszawa
tel. (022) 614 17 67, fax: (022) 811 21 4

Tłoczenie płyty

XDISC Polska Sp. z o.o., ul. Jagiellońska 82, 03-301 Warszawa

Podróże przy dźwiękach duduka. O Armenii i mniejszości ormiańskiej w Polsce

Autorka: dr Urszula Markowska-Manista – pracownik naukowo-dydaktyczny Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, sekretarz Katedry UNESCO im. Janusza Korczaka. Koordynatorka i uczestniczka międzynarodowych i lokalnych projektów (m.in. w Afryce i na Kaukazie Południowym) realizowanych w ramach Stowarzyszenia Dialogu Międzykulturowego „Euroforum Polska”, Platformy Euroforum East/West oraz CChW Solidarni, poświęconych społeczeństwu obywatelskiemu, edukacji globalnej i międzykulturowej, prawom człowieka i dialogowi międzykulturowemu.

Serdecznie dziękuję panu Pawłowi Korczewskiemu, Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, panu Michałowi Krysztofiakowi oraz moim koleżankom Hranush Shahnazaryan, Monice Sargsyan i Astghik Injeyan z Armenii za pomoc i udostępnione materiały.

Temat zajęć

Armenia, jej mieszkańcy i mniejszość ormiańska w Polsce.

Wielkość grupy: grupa ok 20-24 osób.

Czas trwania zajęć: dwa razy 45 min (90 min) oraz czas na przygotowanie

Po zakończeniu zajęć uczestnik:

- zna podstawowe informacje na temat Ormian, narodowej mniejszości ormiańskiej w Polsce (definicja, liczebność, obszar występowania, dziedzictwo kulturowe i współczesność);
- kojarzy istotne fakty dotyczące dziejów Armenii i zna podstawowe elementy kultury Ormian – np. legendę dot. armeńskiego instrumentu duduka (Załącznik nr 3a), historię szkoły ormiańskiej w Warszawie (Załącznik nr 3b);
- ma świadomość przenikania kultur, wpływu oraz udziału kultury mniejszości ormiańskiej w dawnej i obecnej kulturze polskiej.



Dostępna na CD

Materiały wykorzystywane w czasie zajęć

Rzutnik multimedialny oraz laptop – potrzebne przy prezentacjach multimedialnych, muzyka ormiańska (można kupić płyty w sklepach internetowych lub skorzystać z legalnych, dostępnych zasobów internetu), magnetofon, teksty źródłowe oraz arkusze informacyjne (dane liczbowe, statystyki, informacje), markery, taśma klejąca, kartki do prezentacji, mapa Europy, mapa Kaukazu, mapa Polski, mapa Warszawy, kartki, (kartony), pocztówki, zdjęcia, wydruki fotografii.

Opis zajęć

1. Miesiąc przed planowanymi zajęciami tematycznymi prowadzący/a dzieli klasę na 4 zespoły i prosi uczniów o wyszukanie informacji (z podaniem ich źródeł) na następujące tematy:
 - a) Ormianie i państwo ormiańskie (historia i współczesność).

- b) Ormianie w Polsce i w Warszawie (miejsca, ludzie).
 - c) Wybrane tradycje ormiańskie, ciekawostki (np. pismo ormiańskie).
 - d) Organizacje ormiańskie i zajmujące się kulturą i historią Ormian w Polsce.
Przedstawiciel każdego zespołu losuje karteczkę z tematem. Uczniowie mają miesiąc na przygotowanie 7 minutowych wystąpień (prezentacji). Forma wystąpienia jest dowolna.
2. Przed rozpoczęciem zajęć prowadzący/a włącza muzykę ormiańską i poprosi kilku uczniów o przestawienie ławek na boki sali i ustawienie krzeseł w kole oraz rozłożenie na środku sali ulotek o organizacjach ormiańskich, broszur, pocztówek, zdjęć, wydruków fotografii oraz map.
 3. Następnie prowadzący/a informuje, iż zajęcia rozpoczną się od prezentacji opracowań przygotowanych w grupach, a następnie – jako uzupełnienie – uczestnicy otrzymają wybrane informacje o Ormianach polskich, ich kulturze oraz kraju z którego pochodzą ich przodkowie. Projektowane zajęcia będą miały swobodny i aktywizujący charakter. Uczniowie mogą przeglądać rozłożone na środku sali materiały. Wskazane jest robienie notatek, które będą przydatne w ewaluacyjnej (praktycznej) części zajęć.
 4. Reprezentant każdej grupy (bądź cała grupa – decyzja prowadzącego/prowadzącej) na forum prezentuje opracowany temat (7 minut). Prowadzący/a zaleca grupie uważne notowanie i sam stara się wynotować istotne, bądź niezrozumiałe informacje. Po każdym wystąpieniu prowadzący/a prosi grupę o pytania oraz objaśnia ewentualne niejasności, jakie pojawiły się w trakcie prezentacji.



Power Point stanowiącą
Załącznik nr 1 i 1a

Następnie prowadzący/a, wykorzystując prezentację Power Point stanowiącą Załącznik nr 1 i 1a do niniejszego scenariusza, przybliży uczniom współczesną Armenię: jej dzieje, kulturę i sytuację mieszkańców – podaje informacje niezbędne do zrozumienia losów i kultury mniejszości ormiańskiej w Polsce. (Można również wykorzystać tekst – Załącznik nr 1b umieszczony na płycie CD). Po zaprezentowaniu materiału prowadzący/a prosi grupę o komentarze oraz pytania.

Załącznik nr 1b umieszczony
na płycie CD

Uwaga

Prowadzący/a może zadawać następujące pytania:

- W sąsiedztwie jakich państw położona jest Armenia? (prowadzący/a może prosić o wskazanie położenia Armenii na mapie Europy i Kaukazu).
- Jak wyglądały granice Armenii na przestrzeni dziejów?
- Jakie były przyczyny migracji Ormian?
- Jakie możecie wskazać istotne dla dziedzictwa kulturowego miejsca w Armenii?

5. Kolejna część zajęć dotyczy mniejszości ormiańskiej w Polsce (materiał pt.: WYBRANE INFORMACJE O ORMIANACH W POLSCE – Załącznik nr 2 i 2a – Miejsca i wydarzenia związane z mniejszością ormiańską w Warszawie) i szkoły ormiańskiej w Warszawie (Załącznik nr 3). Prowadzący/a prezentuje rys historyczny; tradycje wielokulturowości, procesy migracyjne, dziedzictwo kulturowe Ormian na ziemiach polskich, przejawy aktywności stowarzyszeń ormiańskich²⁴, a także dorobek kulturalny oraz

²⁴ Wszelkie informacje dot. aktywności organizacji ormiańskich wraz z publikacjami i materiałami zdjęciowymi dostępne są na ich stronach internetowych. Spis najważniejszych organizacji znajduje się w załączniku nr 2



historię warszawskiej szkoły ormiańskiej i rolę, jaką spełnia ona w środowiskach mniejszości ormiańskiej.

Uczniowie konfrontują własne informacje o Ormianach w Polsce i ich dziejach splecionych z dziejami państwa polskiego z informacjami przedstawionymi przez prowadzącego/prowadzącą.

Uwaga

- Prowadzący/a może zadawać następujące pytania:
- Jakie były ścieżki i przyczyny migracji Ormian ?
- Jak definiuje mniejszość narodową Konstytucja RP
- Kim są i gdzie przebywają Ormianie w Polsce?
- Jakie są główne centra działalności Ormian w Polsce?
- Jakie elementy kultury ormiańskiej możemy dziś odnaleźć w Polsce?
- Jaką funkcję pełni warszawska szkoła ormiańska?
- Co wnoszą mniejszości – na przykładzie mniejszości ormiańskiej – do polskiej kultury i codzienności?



7. Na zakończenie zajęć (przy dźwiękach muzyki ormiańskiej) w celu podsumowania i utrwalenia zdobytych informacji, prowadzący rozdaje każdej z grup rozsypankę (Załącznik nr 6 – SŁYNNI ORMIANIE POLSCY I OSOBY ORMIAŃSKIEGO POCHODZENIA W POLSCE dostępny na płycie CD). Zadaniem uczniów jest jak najszybsze bezbłędne przyporządkowanie opisów do osób. Celem ćwiczenia jest uświadomienie uczniom różnorodności kulturowej znanych im sławnych osób.

Załącznik nr 6 – Słynni ormianie polscy i osoby ormiańskiego pochodzenia w polsce

„Ormiańska Skrzynia Tradycji”
(materiały dostępne na płycie CD).

Drugim ćwiczeniem jest „Ormiańska Skrzynia Tradycji”(materiały dostępne na płycie CD). Prowadzący dzieli grupę na 6 mniejszych grup, każda z grup losuje jedną z wydrukowanych fotografii. Prowadzący objaśnia zadanie:

Ormiańska Skrzynia Tradycji

Wylosowaliście obrazek przedstawiający istotny dla kultury ormiańskiej przedmiot/element, zwyczaj.

Waszym zadaniem jest objaśnić co to takiego, jaka jest rola bądź funkcja tego przedmiotu/elementu i stworzyć o nim jak najlepszą prezentację. Do Waszej dyspozycji są materiały zgromadzone w sali, własna wiedzę, kreatywność i zdolności. Czas przygotowania to 7 minut. Format, styl i sposób wykonania prezentacji dowolny. Możecie tworzyć nie tylko na papierze ale dodać coś od siebie w formie słownej, scenicznej, wszelkie inne kreatywne formy ekspresji mile widziane! Pamiętajcie, że na prezentację przed grupą macie 3 minuty. Powodzenia!

Załącznik nr 2

Wybrane informacje o Ormianach w Polsce

Pierwsze wzmianki o Ormianach na ziemiach Rusi Kijowskiej i Galicji pojawiają się już w zapiskach i dokumentach z XI wieku. Ormianie zamieszkiwali przede wszystkim wschodnie ziemie Rzeczypospolitej (Lwów, Kamieniec Podolski, Śniatyń, Brody, Kutry). Średniowieczny etap migracji ormiańskiej do Polski określany jest przez badaczy mianem „pierwszej fali”²⁵.

Źródła podają, że Ormianie w dawnej Rzeczypospolitej byli cenionymi kupcami, tłu-maczami, rzemieślnikami i właścicielami ziemskimi: „W licznych przekazach histo-rycznych wspominany jest istotny wkład Ormian w kulturę i historię Polski. Ormianie zajmowali zwykle wysokie pozycje społeczne – stanowili grupę dobrze wykształconą, należeli często do elity społeczeństwa polskiego, z którym potrafili skutecznie integro-wać się. Osoby narodowości ormiańskiej zajmowały się początkowo głównie handlem i rzemiosłem”²⁶. Jako lojalni poddani Króla, jednocześnie zachowywali i pielęgnowali swoją tradycję narodową.

Obecnie, Ormianie w Polsce tworzą dwie grupy mniejszościowe. Pierwsza z nich, to potomkowie historycznej „starej imigracji”, którzy stanowią jedną z dziewięciu ist-niejących w Polsce mniejszości narodowych, co znalazło potwierdzenie w art. 2, ust. 2 Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Druga – to spora grupa tzw. nowych imigrantów ormiańskich.

Generalnie – liczebność mniejszości ormiańskiej w Polsce szacuje się na 5-15 tys. osób. Jest o jednak liczba sporna: wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. mówią o 1082 osobach narodowości ormiańskiej, w tym jedynie 262 posiadających obywatel-stwo polskie (a więc spełniających formalne wymogi uznania za mniejszość narodową). Spośród tych 262 obywateli polskich, którzy zadeklarowali przynależność do ormiań-skiej mniejszości narodowej, 73 mieszka w województwie mazowieckim, 26 – w wielko-polskim, 23 – w śląskim, 22 – w małopolskim i 20 w lubuskim.

„Po II wojnie światowej, w nowych realiach geopolitycznych wykształciły się trzy główne ośrodki kultuowania tradycji ormiańskich w Polsce: w Gliwicach, Krakowie i Gdańsku. Czynnikiem integrującym był obrządek ormiańsko-katolicki i praca duszpa-sterska księży ormiańskich. Poza tymi ośrodkami znalazły się rodziny ormiańskie roz-proszone na Ziemiach Odzyskanych, w Lubelskiem, Warszawie i wielu innych miastach. Jednym z tragicznych dla Ormian skutków wojny, poza stratami materialnymi, była utrata arcybiskupstwa we Lwowie. Brak wspólnego zwierzchnika kościelnego, a także brak wspólnej organizacji na miarę Archidiecezjalnego Związku Ormian we Lwowie, miał wpływ na małą integrację środowiska”²⁷. Polscy Ormianie zamieszkują dziś głów-nie w Warszawie, Szczecinie, Opolu, Wrocławiu, Poznaniu, Krakowie, Gdańsku, Gliwi-cach. W trzech ostatnich miastach istnieją parafie obrządku ormiańskiego.

Co ciekawe, mieszkający w Polsce Ormianie często wiązali się głównie pomiędzy sobą, stąd wielu z nich do dziś ma w sobie 100, czy 50 proc. proc. krwi ormiańskiej²⁸.

Drugą grupę tworzą Armeńcy – nowi imigranci z Armenii, którzy licznie zaczęli napływać do Polski w latach 90. XX wieku w wyniku konfliktu z Azerbejdżanem oraz z przyczyn ekonomicznych. Jej liczebność pozostaje nieustalona: w świetle rozmaitych danych oficjalnych jest ich ok. 2-3 tysiące, natomiast szacunki nieoficjalne mówią o kil-

²⁵ T. Marciniak, *Trzecia fala*, trzeci aspekt. Nowa zaradność ormiańskiej imigracji w Polsce, w: *Przegląd Polonijny* rok XXV/1998, Kraków, nr 3 (89), s. 127.

²⁶ Ł. Łoćki, *Mniejszość ormiańska w Polsce*, Raporty i Analizy Instytutu Polityki Społecznej, Raporty Migracyjne, Nr 5/2005, s. 7.

²⁷ Andrzej Bohosiewicz, Fragment tekstu: *Historia Ormian w Polsce*, wersja elektroniczna: www.ornatowski.pl/lib/ormianie.htm stan z dn. 28.08.2009.

²⁸ Forum Fundacji Ormiańskiej: <http://www.fundacjaormianska.pl/forum/viewtopic.php?f=8&t=10> (Stan z dn. 28.08.2009).

²⁹ Ł. Łotocki, Mniejszość ormiańska w Polsce, Raporty i Analizy Instytutu Polityki Społecznej, Raporty Migracyjne, Nr 5/2005, s. 5.

³⁰ I. Czerniejewska, Poznajmy się. Scenariusz warsztatu i Materiały dla nauczycieli do warsztatu „Poznajmy się”, Warszawa 2007, Ambasada Wielkiej Brytanii, s. 25-26.)

kudziesięciu tysiącach „nowych Ormian”, zwykle przebywających w Polsce nielegalnie²⁹. „Zdecydowana większość nielegalnych przybyszów z Armenii przebywa w RP już ok. 14-16 lat. Część założyła tu rodziny, mają dzieci, które mówią tylko po polsku. Część z nich otrzymała pozwolenie na zamieszkanie dzięki abolicji”³⁰.

Przykłady zabytków ormiańskich w Polsce

- Kraków – Chaczkar – Ormiański „Kamień Krzyżowy” na dziedzińcu kościoła św. Mikołaja;
- Elbląg – Chaczkar przed kościołem Bożego Miłosierdzia przy ul. Bema;
- Wrocław – Chaczkar przed kościołem św. Wojciecha przy Placu Dominikańskim;
- Rzeszów – tablica ku czci Ormian poległych podczas I i II wojny światowej;
- Zamość – kamienice ormiańskie (Muzeum Zamojskie);
- Zamość – Dom „Pod Aniołem”, wybudowany przez kupca ormiańskiego Gabriela Bartoszewicza
- Zamość – Wschodnia ściana (pierzcha) rynku (pierwsza piątka kamienic została wybudowana przez Ormian).

Na stronie p. Andrzeja Bohosiewicza <http://www.bohosiewicz.pl/art.php?art=ozdobniki.html> dostępne są fotografie dawnych ozdobników tekstów ormiańskich.

Główne organizacje ormiańskie i zajmujące się dziedzictwem Ormian:

- Koło Zainteresowań Kulturą Ormian przy Krakowskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego;
- Centrum Badań Ormiańskich w Toruniu;
- Duszpasterstwo Ormian w Polsce utworzone przez ks. prymasa Józefa Glempa w 1988 r.;
- Warszawskie Koło Zainteresowań Kulturą Ormian;
- Fundacja Ormiańska KZKO w Warszawie;
- Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie;
- Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne w Krakowie (organizacja stawiająca sobie za cel zintegrowanie środowiska polskich Ormian ze współczesną emigracją armeńską);
- Związek Ormian w Polsce im. Arcybiskupa Józefa Teodorowicza w Gliwicach (nawiązujący do istniejącego przed wojną Archidiecezjalnego Związku Ormian);
- Portal Armenia.pl;
- Szkoła Ormiańska w Warszawie;
- Szkoła ormiańska w Krakowie;
- Portal Ormian Polskich.

Organizacje te stawiają sobie za zadanie kultywowanie wiedzy o ormiańskim dziedzictwie kulturowym, języku, współczesnym piśmiennictwie, sztukach plastycznych, muzyce – a także dążenie do współpracy środowisk ormiańskich, inicjowanie i prowadzenie badań nad dziejami Ormian w Polsce, nad ich obyczajami, uczestnictwem w życiu społecznym, gospodarczym, w rozwoju kultury.

W Warszawie większa grupa Ormian pojawiła się dopiero po II wojnie światowej, wraz z polskimi repatriantami z kresów wschodnich. W latach 1835-1856 w stolicy stacjonował Kaukaski Regiment Konny, dowodzony przez księcia Dawida Bebutowa, który rosyjskim oficerem pochodzenia ormiańskiego, urodzonym w Gruzji. W 1861 r. został on komendantem wojennym Warszawy. Po śmierci w 1867 został pochowany na cmentarzu prawosławnym, gdzie do dziś znajduje się jego nagrobek, zdobiony kaukaskimi płaskorzeźbami. Obecnie w Warszawie mieszka kilkuset Ormian. Są wśród nich zarówno osoby z ormiańskiej mniejszości narodowej jak i – w większości – nowi migranci z Armenii, a także studenci oraz stypendyści.

Załącznik nr 2a

Miejsca i wydarzenia związane z mniejszością ormiańską w Warszawie

- Nagrobek księcia Davida Bebutowa na warszawskim cmentarzu prawosławnym, zdobiony kaukaskimi płaskorzeźbami;
- Restauracja Uczta Ormiańska, ul. Hoża 43;
- Szkoła im. Mesropa Masztoca, która znajdowała się w Warszawie – początkowo w budynku szkoły podstawowej przy ul. Lindego 20, a następnie w liceum ogólnokształcącym przy ul. Niskiej 5. (1994-1997);
- Szkoła Ormiańska przy Szkole Podstawowej nr 210, ul. Karmelicka 13 (od 2003 roku);
- Siedziba Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, ul. Madalińskiego 77
- Koło Zainteresowania Kulturą Ormian przy Polskim Towarzystwie Ludoznawczym w Warszawie;
- Fundacja „Centrum Kultury Ormiańskiej „Musa – Ler”, ul. Marszałkowska 115/109;
- Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, ul. Dolna 2a lok. 49.

Wybrane wydarzenia

- Fundacja Ormiańska KZKO uczestniczyła w VI Praskich Spotkaniach z Kulturą: Wielokulturowa Praga – Święta ulic Ząbkowskiej i Brzeskiej. Fundacja prezentowała się w namiocie z kuchnią ormiańską na terenie zabytkowej Wytwórni Wódek „Koneser”, 6.09.2009;
- Fundacja Ormiańska miała zaprezentować stoisko z kuchnią ormiańską podczas imprezy pt.: Warszawa stolicą kultur – wielokulturowe warszawskie Street Party, 30.08.2009;
- Ormiańska Noc w Jadłodajni. Spotkanie pt.: „Hajastan znaczy Armenia”, w Ośrodku Kultury Ochota, 13.06.2006;
- Marsz Milczenia Ormian w Warszawie 24.04.2008;
- 24 kwietnia Ormianie na całym świecie obchodzą rocznicę ludobójstwa, dokonanego na ich narodzie przez Turków. W Warszawie Marsz Milczenia rozpoczął się przed kościołem p.w. Matki Bożej Anielskiej, a zakończył pod Ambasadą Turecką. www.wiadomosci24.pl/arttykul/marsz_milczenia_ormian_w_warszawie_65093.html;
- Odbywający się co dwa lata (od 2004 roku) festiwal TRANSKAUKAZJA Fundacji Inna Przestrzeń, to wydarzenie promujące kultury ludów Kaukazu, ale także okazja do spotkań osób przynależących do mniejszości ormiańskiej i nowych migrantów www.transkaukazja.pl;

- Międzynarodowa konferencja popularnonaukowa dotycząca komparatystyki ludobójstw: Porównawcze studia nad ludobójstwami – od Ormian po Ruandę. Dom Spotkań z Historią.

Załącznik nr 3b.

Szkoła ormiańska w Warszawie³²

Pierwsza szkoła ormiańska w Polsce powstała w Warszawie w 1994 roku. Nadano jej imię Mesropa Masztoca³³. Założycielką i dyrektorką szkoły była Marine Restevanyan. Siedziba szkoły początkowo mieściła się w budynku szkoły podstawowej przy ul. Lindego 20, a następnie została przeniesiona do Liceum Ogólnokształcącego przy ul. Niskiej 5. Szkoła istniała przez 3 lata, od października 1994 do czerwca 1997 roku. Lekcje odbywały się w sześciodniowym cyklu, od poniedziałku do soboty, w godzinach od 15.00 do 20.00. Szkoła prowadziła zajęcia w języku ormiańskim, według ormiańskiego systemu szkolnictwa (od pierwszej do dziesiątej klasy). Poza podstawowymi przedmiotami nauczania ogólnego, w szkole odbywały się również zajęcia dodatkowe, takie jak psychologia, prawo, sztuki oraz zajęcia nakierowane na ormiańską tradycję: taniec ormiański. Nauczaniem zajmowały się dyplomowane nauczycielki pochodzenia ormiańskiego. Szkoła wydawała świadectwa (zaświadczenia) honorowane w szkołach w Armenii, umożliwiające podjęcie dalszej nauki w tamtejszych szkołach. Szkołę zamknięto 23 czerwca 1997 roku.

Szkoła ormiańska w Warszawie cz. 2.

Z inicjatywy rodziców i członków Koła Zainteresowań Kulturą Ormian³⁴, po sześciolietniej przerwie, w roku 2003, na nowo utworzono w Warszawie szkołę ormiańską dla dzieci z mniejszości ormiańskiej, uczących się w polskich szkołach publicznych: podstawowych i gimnazjach. Podstawą wystąpienia o utworzenie szkoły było rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dn. 3 grudnia 2002 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych. Szkoła powstała – jak wskazują jej twórcy – aby dzieciom z narodowej mniejszości ormiańskiej i nowej mniejszości kulturowej (migranckiej), które na co dzień uczęszczają do podstawowych i gimnazjalnych szkół warszawskich umożliwić kontakt z językiem i kulturą ich przodków. Jej celem jest pomoc dzieciom i młodzieży w kultywowaniu tożsamości narodowej i kultury przodków, a także integracja dorosłych, którzy spotykają się na terenie szkoły.

Szkoła funkcjonuje jako międzyszkolny punkt nauczania języka kultury ormiańskiej, a jej siedziba znajduje się w Szkole Podstawowej nr 210 im. Bohaterów Pawiaka przy ul. Karmelickiej 13 w Warszawie. Nauczanie odbywa się według autorskiego „Programu nauczania języka i kultury ormiańskiej”, który został dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra Edukacji Narodowej i Sportu RP. Zajęcia realizowane są w każdą sobotę w roku szkolnym. Zajęcia w szkole prowadzi dwie ormiańskie dyplomowane nauczycielki (Anahit Jeremian i Margarita Jeremian-Woźniakowska), które swoje wykształcenie otrzymały w Armenii. Program edukacyjny szkoły realizowany jest w trzech płaszczyznach:

- kształcenia językowego w mowie i piśmie;
- kształcenia literackiego;

³² Na podstawie sprawozdanie Pana Pawła Korczewskiego, członka KZKO (Sprawozdanie za rok szkolny 2004/05 oraz 2005/06, 2006/7 oraz 2007 – Informacja dla Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Warszawa, październik 2008).

³³ Ormiański duchowny i uczonec, święty Kościoła Ormiańskiego, twórca alfabetu ormiańskiego; (ur. w 359, zm. 17 lutego 440).

³⁴ Koło Zainteresowań Kulturą Ormian powstało z inicjatywy prof. Leona Ter-Oganjana i działa przy Polskim Towarzystwie Ludoznawczym. Więcej: www.kzko.ormianie.pl

- kształcenia kulturalnego, także poprzez uczestnictwo w imprezach ogólnoszkolnych.

Zajęcia prowadzone są w trzech grupach, zgodnie z polskim systemem edukacji. I etap edukacji obejmuje klasy 0-3, II etap – klasy 4-6, III etap – gimnazjum. Do szkoły we wszystkich grupach w okresie sprawozdawczym (2004/05) uczęszczało ok. 20 dzieci.

Szkoła, obok zwykłych zadań edukacyjnych, starała się realizować dodatkowe aktywności, organizując imprezy o charakterze kulturalnym, takie jak mikołajki, opłatek przed Świętami Bożego Narodzenia, czy uroczyste zakończenie roku szkolnego. Największym sukcesem uczniów i nauczycielek było przygotowanie na zakończenie roku szkolnego 2004/05 programu artystycznego pt.: „Mesrop Masztoś – twórca alfabetu”. Główną ideą występu, przygotowanego w 1600 rocznicę powstania alfabetu ormiańskiego, było pokazanie, jak ważna dla narodu jest tożsamość narodowa oraz jej kluczowe elementy: język i wiara. Dzięki nim Ormianie zachowali swą tożsamość w okresie, w którym pozbawieni byli niepodległego państwa. W programie, obok dyrekcji szkoły, nauczycieli, uczniów i rodziców, uczestniczyli goście specjaliści: ambasador Armenii, reprezentanci MENiS oraz MSWiA.

W roku 2004/05 szkoła podjęła inicjatywę w dziedzinie integracji międzykulturowej. Jej uczniowie, poprzez wspólne zajęcia z uczniami Sz. P. nr 306, prezentowali kulturę ormiańską w środowisku dzieci polskich. W roku 2006 nauczyciele i uczniowie szkoły zorganizowali „Dni Ormiańskie”. Uczniowie polscy przygotowali program artystyczny: „Legendę o Warsie i Sawie”, a uczniowie ormiańscy program patriotyczny „O Ojczyźnie i języku ojczystym”. Odbyła się również wystawa wykonanych przez uczniów plakatów o Armenii, prezentowane były stroje polskie i ormiańskie, uczniowie rozwiązywali quiz o Armenii. W następnym roku szkolnym, uczniowie ormiańscy przygotowali inscenizację bajki Howannesa Tumaniana „O biedaku, który szukał szczęścia”, a uczniowie polscy program patriotyczny. Dekorację przedstawienia stanowił wizerunek góry Ararat.

Szkoła uczestniczy w programach i inicjatywach dotyczących mniejszości (wizyta studyjna nauczycieli z Litwy, pracujących w szkołach, gdzie uczą się dzieci pochodzące z mniejszości narodowych, w tym również – polskiej, wymiana dobrych praktyk).

Źródło

- Paweł Korczewski, członek KZKO, Opracowania własne, Warszawa, październik 2008 r.
- Zdjęcia i informacje dot. szkoły ormiańskiej w Warszawie dostępne są na stronie Koła Zainteresowań Kulturą Ormian: www.kzko.ormianie.pl/szkola.php
- Informacje na temat szkoły ormiańskiej w Krakowie dostępne są na stronie: www.szkola.armenia.pl/index.php?id=1

Załącznik nr 1b

WYBRANE INFORMACJE O ARMENII I JEJ MIESZKAŃCACH

ARMENIA

Język urzędowy: ormiański (używany przez ponad 1600 lat od momentu utworzenia alfabetu ormiańskiego w roku 405 przez Mesropa Masztoca);

Stolica: Erewań;

Ustrój polityczny: demokracja parlamentarna;

Powierzchnia: 29 800 km²;

Liczba ludności: 3,2-4 mln, (plus ok. 4 mln Ormian mieszkających poza krajem);

Niepodległość: od ZSRR, 23 sierpnia 1991;

Struktura etniczna: Ormianie 98%, Kurdowie 1%, Rosjanie 1%;

Struktura religijna: chrześcijanie (głównie wyznawcy kościoła ormiańskiego) 65%, jasydzi 1%, inni 34%¹;



2

Flaga Armenii



3

Godło Armenii



4 lokalizacja Armenii

Armenia to państwo graniczące z Gruzją, Islamską Republiką Iranu, azerską eksklawą Nachiczewan, Azerbejdżanem i Turcją, bez dostępu do morza. Armenia jest położona w północno-wschodniej części Wyżyny Armeńskiej. Około 90% kraju leży na wysokości ponad 1000 m n.p.m. Największym wzniesieniem jest wygasły wulkan Aragac (4090 m n.p.m.). Na wysokości 1900 m n.p.m. w rowie tektonicznym znajduje się największe na Kaukazie jezioro Sewan, o powierzchni 1240 km kwadratowych i głębokości do 83 m. Teren historycznego

¹ Dane pochodzą z Wielkiej Encyklopedii PWN, 2008.

² http://www.kaukaz.pl/armenia/informacje_ogolne/o_armenii.php

³ http://mlodszaeuropa.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=29:armenia&catid=11:kraje-modszej-europy&Itemid=10

⁴ <http://www.misyjnedrogi.pl/kraj.php?Armenia>

państwa Armenii jest większy od współczesnego i obejmuje ziemie należące dziś do Turcji, Gruzji i Azerbejdżanu.

Ormianie to starożytny naród indoeuropejski szczytujący się 3000-letnią historią państwowości posługujący się jednym z unikatowych alfabetów (język ormiański). Lud Hajów (Ormianie w swym własnym języku określają siebie mianem „Hajer”, zaś swój kraj – „Hajastan”) zamieszkiwał pierwotnie Azję zachodnią, dorzecze Kury, Araksu i górnego Eufratu (obszar Zakaukazia i Wyżyny Armeńskiej). Początki państwa Armeńskiego datuje się na ok. VIII wiek p.n.e., kiedy to wzniesione zostało miasto Erewan (dzisiejsza stolica kraju). Historia Armenii, ze względu na położenie i sąsiedztwo, jest w większości tragiczna. Armenia stanowiła od wieków obiekt rywalizacji i łupieżczych zakusów ekspansywnych imperiów: Persji, Rzymu, Mongołów, Turków Seldżuckich, Turków Osmańskich, Rosji Sowieckiej oraz w mniejszym stopniu Bizancjum. Armenia i jej mieszkańcy przez wieki znajdowali się w niewoli, albo w obcych strefach wpływów. W wyniku dominacji Persów, tereny Armenii zostały podbite przez budującego wówczas swą imperialną potęgę Aleksandra Wielkiego. *„Persowie podjęli zakrojone na szeroką skalę ataki na Armenię, chcąc zmusić jej ludność do ponownego przyjęcia zaratusztrianizmu (bitwa pod Awarajrem, 451 r.). Choć pokonani, Ormianie opierali się „czcicielom ognia” do czasu, aż „wielcy królowie” sami zostali obaleni przez muzułmańskich Arabów w 642 r.”*⁵. Jednak za rządów króla Tigrenesa II, Armenia stała się najpotężniejszym państwem Azji Mniejszej, sięgającym od Morza Kaspijskiego do Morza Śródziemnego i od Mezopotamii, aż po Kaukaz. Potęga Armenii nie trwała długo. Po śmierci kolejnego władcy – Tigrenesa III – utraciła ona swój mocarstwowy status. Za panowania króla Tiridatesa III⁶, w roku 301 n.e., Ormianie przyjęli chrześcijaństwo jako swą religię państwową. Według legend, chrześcijaństwo zostało przyniesione przez świętych apostołów Bartłomieja i Tadeusza. Stali się w ten sposób najstarszym narodem chrześcijańskim, który zachował tę wiarę do dziś. W późniejszych wiekach Armenię nękały liczne wojny, ciągłe konflikty z Rosją oraz z Turkami, co powodowało destabilizację kraju. W latach 1915 -1917 naród ormiański doświadczył ludobójstwa. W 1915 r. Turcy dokonali najstraszniejszych w dziejach Ormian rzezi, w wyniku której z ponad nacji liczącej ponad 2 miliony ludzi pozostało zaledwie 500 tys. osób. Prześladowania, liczne nieszczęścia spadające na ojczyznę, powody polityczne i ekonomiczne zmusiły Ormian do licznych migracji. Stąd do dziś obserwujemy tak duże rozproszenie ich populacji na świecie. *„Ormianie od lat stanowią naród emigracyjny. M.in. prześladowania ze strony sąsiadów (Turków, Persów i innych) spowodowały, że*

⁵ A. K. Grayson MITANNI, w: *Cywilizacje starożytne*, praca zbiorowa pod redakcją Arthura Cotterella, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1990, s. 115-151 (*Mitanni, Hetyci, Urartu i Armenia, Syria, Fenicja, Izrael*), s. 11-12.

⁶ Św. Grzegorz Odnowiciel ochrzcił króla Armenii Tyradata (Tiridatesa), który uznał chrześcijaństwo za religię panującą.

obecnie na świecie mieszka 8 milionów Ormian, w tym w Armenii 3,2 miliona (a w b. ZSRR wraz z Armenią – 4,7 miliona)⁷.

„Ormianie byli (...) wysoko wykwalifikowanymi mistrzami w sztuce iluminatorskiej. Ilustracje w średniowiecznych rękopisach, czasami stylizowane, czasami naturalistyczne, lecz zawsze barwne i obrazowe, należą do ważnych skarbów kultury świata chrześcijańskiego.

Długą historię ma muzyka armeńska, zarówno instrumentalna jak i wokalna. Proste melodie na wykonanych z kości i rogu fujarkach i fletach były grywane już 5 tysięcy lat temu. (...) We wczesnośredniowiecznej [129/130] Armenii doniosłą rolę w życiu społecznym odgrywali minstrelle zwani gusan. Podczas ważnych świąt śpiewali oni przy akompaniamencie bębnów, fujarek, trąbek i harf.”⁸

W wyniku wielowiekowych emigracji, Ormianie tworzą dziś ponad 4-milionową diasporę, rozproszoną po całym świecie. Wśród filarów ormiańskiej tożsamości niezwykle istotną jest przynależność do jednego z trzech głównych Kościołów ormiańskich: Kościoła katolicki obrządku ormiańskiego, Apostolski Kościół Ormiański (Narodowy), Ormiański Kościół Ewangelicki. Ormianie rozpoznawani są jako Strażnicy Świętej Góry Ararat (na stokach której, wedle niektórych wierzeń, spoczywają szczątki Arki Noego). Sami Ormianie mówią, że ich ojczyzna leży w miejscu, w którym kiedyś znajdował się „Raj na Ziemi”.

Armenia uzyskała niepodległość w 1991 roku, w związku z rozpadem ZSRR. Od 1991 roku należy do Wspólnoty Niepodległych Państw. Spuścizną z czasów radzieckich jest konflikt o Górny Karabach, toczący się między Armenią i Azerbejdżanem od końca lat 80. ubiegłego wieku. Od maja 1994 roku trwa zawieszenie broni, jednak turystyczne przekroczenie granicy azersko-ormiańskiej pozostaje niemożliwe. Inna konsekwencja tego konfliktu to zerwanie stosunków dyplomatycznych z Armenią przez Turcję (w 1993 r.), co zaowocowało także zamknięciem granicy turecko-ormiańskiej.

⁷ A. Chodubski, *Swoistość diaspory ormiańskiej*, w: *Migracje i Społeczeństwo*, nr 6/2001, s. 61 oraz: Ł. Łotocki, *Mniejszość ormiańska w Polsce, Raporty i Analizy Instytutu Polityki Społecznej, Raporty Migracyjne*, Nr 5/2005, s. 4.

⁸ A. K. Grayson MITANNI, w: *Cywilizacje starożytne*, praca zbiorowa pod redakcją Arthura Cotterella, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1990, s. 115-151 (*Mitanni, Hetyci, Urartu i Armenia, Syria, Fenicja, Izrael*), s. 15-16.

Załącznik nr 3a.

Jedna z wielu wersji ormiańskiej legendy o duduku

(Rodzima nazwa ormiańskiego duduka to Tsiranapogh)

Dawno, dawno temu, podczas podniebego lotu ponad górami, młody Wiatr dostrzegł wspaniałe drzewo, którego nigdzie, nigdy wcześniej nie widział. Wiatr był urzeczony jego widokiem. Zaczął przebierać palcami po płatkach kwiatów rosnących na konarach drzewa i delikatnie muskać jego mieniące się w promieniach słońca liście. Kiedy to robił, z drzewa wydobywały się piękne, niesamowite, wręcz czarodziejskie melodie, dźwięki które niosły się daleko, daleko, daleko w świat. Gdy największy, najpotężniejszy z Wiatrów dowiedział się o tym zdarzeniu, wpadł w gniew i postanowił zniszczyć wszystkie rośliny zielone.

Młody wiatr chcąc ocalić czarodziejskie drzewo przed gniewem Pana wszystkich wiatrów, owinał się z całych sił wokół jego pnia. Jednak był zbyt słaby, aby samemu ocalić drzewo. Dlatego też młody Wiatr obiecał złożyć Panu wszystkich wiatrów każdą przysięgę i ponieść każdą ofiarę, aby piękne drzewo przetrwało. Pan wiatrów zgodził się i dał młodemu Wiatrowi wybór: „Ocalę drzewo, ale pod warunkiem, że już nigdy więcej nie będziesz latać”.

Młody wiatr zgodził się na ten warunek i zaczął zrzucać swoje skrzydła, lecz Pan wiatrów powstrzymał go mówiąc: „Gdybyś zrzucił skrzydła, zadania byłoby zbyt łatwe, dlatego musisz nadal żyć ze swoimi skrzydłami i z umiejętnością latania. Będziesz mógł wznieść się w chmury w każdej chwili. Pamiętaj jednak, że jeżeli zaczniesz latać, twoje drzewo zginie”.

Młody Wiatr nie przejął się tym zbyt mocno i przystał na propozycję Pana Wiatru. Przez wiele dni wszystko układało się pomyślnie. Młody Wiatr był bardzo szczęśliwy ze swym pięknym drzewem. Jednak jesienią piękne drzewo zrzuciło liście i stało się zupełnie nagie, a młody Wiatr nie miał już ani liści, ani płatków kwiatów, na których mógłby wygrywać różnorodne melodie. Drzewo przestało go bawić, czuł się znudzony i samotny. Jego wietrzni bracia wirowali pod niebem, tańcząc zrzucając liście z pozostałych drzew i zapraszali go do wspólnej zabawy. Pewnego dnia młody Wiatr ulegając pokusie, wzbił się w górę i chciał dołączyć do swych wietrznych braci wirujących pomiędzy obłokami. Kiedy to zrobił, w ułamku sekundy

czarodziejskie drzewo upadło, przetrwał jedynie maleńki kawałek, w który wiatr przypadkiem się zaplątał.

Po pewnym czasie chłopiec, który zbierał w lesie chrust, przechodząc nieopodal znalazł ocalałą gałąź i zrobił z niej piszczałkę. W momencie, w którym zbliżył ją do ust, piszczałka sama zaczęła wygrywać smutne melodie, przywodzące na myśl modlitwy, prośby i skargi. Dziś, na pamiątkę tamtego zdarzenia muzyka wydobywająca się z duduka określana jest ormiańską modlitwą.

*Źródło: Na podstawie opowieści Moniki Sargsyan, Yerevan VIII.2009
oraz: anglojęzycznej wersji legendy o duduku: <http://www.armenianduduk.ru/en/>*

Załącznik nr 5

Publikacje dotyczące Armenii, Ormian – dodatkowe źródła informacji dla osób, chcących pogłębić swoją wiedzę:

- D. Izdebska-Długosz, Armenia, Przewodnik turystyczny, Łódź 2008,
- G. Kucharczyk, Pierwszy Holokaust XX wieku, Warszawa 2004,
- D. Lang, Armenia kolebką cywilizacji, Warszawa 1975,
- M. Ormanian, Kościół ormiański, Kraków 2004,
- K. Stopka, Armenia Christiana, Kraków 2002,
- Pisowicz, Ponad 650 lat Ormian Polskich, w: www.dziedzictwo.ormianie.pl,
- O cudownym praku Kafti – baśń armeńska, w: Baśnie Narodów Związku Radzieckiego, Wydawnictwo TPPR 'Współpraca', 1985,
- J. Kowalska, Ormianie polscy, Kraków 1999,
- G. Pełczyński, Ormianie polscy w XX wieku, Warszawa 1997,
- T. Petrowicz, Od Czarnohory do Lublina, Lublin 2002,
- M. Zakrzewska-Dubasowa, Ormianie w dawnej Polsce, Lublin 1982,
- Ormianie w Polsce – religia i język, w: M. Kempny, G. Woroniecka (red.), Religia i kultura w globalizującym się świecie, Kraków 1999,
- T. Marciniak, Ormianie polscy – wczoraj i dziś, w: Z. Sułkowski, J. Skarbek (red.), Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w świetle statystyk XIX i XX wieku, Lublin 1995,
- Barącz S., Żywoty sławnych Ormian w Polsce, Lwów 1856.
- Barącz S., Rys dziejów ormiańskich, Tarnopol 1869.
- Gromnicki T., Ormianie w Polsce, ich historia, prawa i przywileje, Warszawa 1889.
- Obertyński Z., Ormianie, w: Historia Kościoła w Polsce, t. 1, cz. 1, Poznań-Warszawa 1974, s. 256-258.
- Roszko K., Braun J., Katalog rękopisów ormiańskich i gruzińskich, Warszawa 1958.
- Stopka K., Odpust bocheński z 1354 roku i jego ormiański kontekst, [w:] Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu, pod red. K. Ożoga i S. Szczura, Kraków 2002, s. 50-80.
- Stopka K., Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej, Kraków 2000.
- Stefanowicz K., Życie i twórczość Antoniego Stefanowicza. Biul. Orm. Tow. Kult. 48/49, 2007, Kraków
- E. Tryjarski, Ormianie w Warszawie. Materiały do dziejów, Kraków, 2001.
- Y. Ternon, *Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa*, przeł. W. Brzozowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

SŁYNNI ORMIANIE POLSCY I OSOBY ORMIAŃSKIEGO POCHODZENIA W POLSCE:

Szymon Szymonowicz	poeta okresu renesansu, od 1586 roku związany z Janem Zamoyskim, współorganizator Akademii Zamojskiej (w latach 1593-1605).
Juliusz Słowacki	jeden z najwybitniejszych poetów polskich, współtwórca polskiego romantyzmu, dramaturg i epistolograf.
Grzegorz Piramowicz	ksiądz, pedagog, działacz oświatowy, pisarz oświeceniowy i filozof, uczestnik prac Komisji Edukacji Narodowej.
Sadok Barącz	znany galicyjski historyk i kronikarz, wybitny badacz historii Ormian polskich, autor dzieła: Żywoty sławnych Ormian w Polsce, Lwów, 1856.
Ignacy Łukasiewicz	wynalazca lampy naftowej i przemysłu naftowego, polski aptekarz i przedsiębiorca ormiańskiego pochodzenia.
Jan Jaśkiewicz	założyciel krakowskiego ogrodu botanicznego, chemik i mineralog.
Zbigniew Herbert	poeta, eseista, dramatopisarz; kawaler Orderu Orła Białego.
Krzysztof Penderecki	światowej sławy kompozytor i dyrygent.
Józef Teodorowicz	arcybiskup lwowski, zainicjował prace renowacyjne średniowiecznej katedry lwowskiej, unikalnego zabytku architektury ormiańskiej.
Teodor Axentowicz	malarz, rysownik i grafik, pochodzenia ormiańskiego, profesor i rektor Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.
Tadeusz Isakowicz-Zaleski	wieloletni duszpasterz Ormian Polskich.
Anna Dymna	polska aktorka teatralna i filmowa o ormiańskich korzeniach, założycielka Fundacji „Mimo Wszystko”.
Robert Makłowicz	znany krytyk kulinarny, polski dziennikarz, pisarz, publicysta, podróżnik, twórca popularnego programu o kuchni różnych stron świata.
Wahan Geworgyan	piłkarz ŁKS Łódź